

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
кандидат педагогічних наук, доцент

_____ Алла РЕВТЬ

«_____» _____ 2026 р.

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ
ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ**

Спеціальність 231 Соціальна робота
галузі знань 23 Соціальна робота

Бакалаврська робота
на здобуття кваліфікації – «Бакалавр з соціальної роботи за спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи: Сухомель Наталія Йосипівна _____

підпис

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Гриник Ігор Миронович _____

підпис

Дрогобич, 2026

Анотація

У бакалаврській роботі здійснено комплексний аналіз системи захисту неповнолітніх від проявів жорстокого поводження. Обґрунтовано сутність і структуру трирівневої моделі соціальної профілактики (первинної, вторинної, третинної), адаптованої до умов сучасного освітнього простору.

Проаналізовано роль закладу загальної середньої освіти як провідного соціокультурного осередку превентивної діяльності. Визначено функціональний зміст п'яти ключових кластерів соціально-педагогічного втручання школи (освітньо-просвітницького, виховного, діагностичного, корекційного та моніторингового). Систематизовано поведінкові, фізичні та реляційні маркери раннього виявлення ризиків насильства щодо вихованців.

Охарактеризовано практичні засади технології соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, розкрито покроковий п'ятиетапний алгоритм ведення випадку та критерії його ефективності. Досліджено специфіку міжвідомчої взаємодії суб'єктів соціальної роботи (закладів освіти, ювенальної поліції, служб у справах дітей та медичних установ), виокремлено деструктивні бар'єри на шляху їхньої кооперації та запропоновано шляхи оптимізації алгоритмів екстреного реагування.

Summary

The bachelor's thesis provides a comprehensive analysis of the system of protection of minors from manifestations of cruel treatment. The essence and structure of a three-level model of social prevention (primary, secondary, tertiary), adapted to the conditions of the modern educational space, are substantiated.

The role of a general secondary education institution as a leading socio-cultural center of preventive activity is analyzed. The functional content of five key clusters of socio-pedagogical intervention of the school (educational, educational, diagnostic, correctional and monitoring) is determined. Behavioral, physical and relational markers of early detection of risks of violence against pupils are systematized.

The practical principles of the technology of social support for families who find themselves in difficult life circumstances are characterized, a step-by-step five-stage algorithm for case management and criteria for its effectiveness are revealed. The specifics of interagency interaction between social work entities (educational institutions, juvenile police, children's services, and medical institutions) were studied, destructive barriers to their cooperation were identified, and ways to optimize emergency response algorithms were proposed.

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретико-правові засади запобігання жорстокому поведженню з дітьми як соціальної проблеми	8
1.1. Сутність та класифікація форм жорстокого поведження з дітьми.....	8
1.2. Нормативно-правове регулювання захисту дітей від жорстокого поведження на міжнародному та національному рівнях.....	12
Розділ 2. Зміст та технології соціальної роботи із запобігання жорстокому поведженню з дітьми.....	16
2.1. Профілактика жорстокого поведження з дітьми в діяльності суб'єктів соціальної роботи.....	16
2.2. Соціальний супровід сімей, у яких існує ризик або зафіксовано факти жорстокого поведження з дітьми.....	20
2.3. Міжвідомча взаємодія у системі захисту прав дитини-жертви насильства.....	24
2.4. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики домашнього насильства у загальноосвітніх закладах.....	28
Висновки.....	37
Список використаних джерел.....	41

Вступ

Актуальність дослідження проблем соціальної роботи у сфері протидії жорсткому поводженню з дітьми зумовлена низкою критичних факторів, що визначають розвиток сучасного українського суспільства (соціально-трансформаційний аспект, кризовий контекст та вплив війни, проблема латентності та статистичні виклики, наслідки для соціалізації та майбутнього капіталу, нормативно-правова конвергенція).

Насильство в сім'ї є деструктивним відображенням загальної соціальної напруги та ціннісної кризи. У період інтенсивних суспільних змін традиційні моделі виховання часто вступають у конфлікт із новими гуманістичними стандартами, що призводить до зростання агресії всередині сімейних систем. Жорстоке поводження з дітьми в такому контексті постає не лише як приватна проблема окремої родини, а як серйозна загроза національній безпеці та суспільному здоров'ю.

Особливої гостроти проблема набуває в умовах повномасштабної війни. Постійний стрес, економічна нестабільність, внутрішнє переміщення та втрата житла стають потужними каталізаторами сімейних конфліктів. Психологічна травматизація батьків нерідко трансформується у виплеск агресії на найбільш незахищених членів родини – дітей. Відтак, виникає нагальна потреба у розробці специфічних методів соціальної роботи, адаптованих до умов воєнного стану.

Незважаючи на наявність офіційної статистики (згідно з якою майже кожна друга дитина стикається з проявами тиску або жорстокості вдома), реальні масштаби явища залишаються значно більшими. Високий рівень латентності сімейного насильства зумовлений закритістю сімейних систем та низьким рівнем довіри до державних інституцій. Це вимагає від фахівців із соціальної роботи вдосконалення технологій раннього виявлення та ідентифікації прихованих ознак насильства.

Жорстоке поводження має пролонгований негативний ефект: воно деформує психіку дитини, блокує її творчий потенціал та сприяє формуванню девіантної поведінки. Науково доведено існування явища «трансгенераційної

передачі насильства», коли діти, що були жертвами, у дорослому віці відтворюють аналогічні моделі поведінки у власних сім'ях. Робота з цією проблемою сьогодні є інвестицією у запобігання злочинності та соціальній дезадаптації майбутніх поколінь.

На шляху до євроінтеграції Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації міжнародних стандартів захисту прав дитини (зокрема положень Стамбульської конвенції та Конвенції ООН про права дитини). Це вимагає системного переосмислення ролі соціального працівника та педагога як ключових суб'єктів, що забезпечують перехід від репресивної моделі втручання до сервісної та підтримуючої моделі.

Таким чином, розробка теоретико-прикладних засад соціальної роботи у сфері превенції насильства над дітьми є стратегічним завданням, що потребує інтеграції зусиль науковців, практиків та державних інституцій.

Проблемі насильства та жорстокого поводження з дітьми присвятили свої праці низка закордонних дослідників, серед них: Д. Левінсон, Дж. Кобрин, Д. Финкелхор, Д. Іванієк, К. Брон, Р. Ленг, Е. Міллер та інші.

В українському науковому дискурсі проблема жорстокого поводження та насильства щодо дітей досліджується за кількома напрямками, зокрема сутність, причини та умови виникнення явища досліджують О. Безлюдний, Е. Волкова, Т. Гончарова, Н. Зимівець, Л. Мардахаєв, В. Теслюк, І. Фурманов; детермінація впливу на розвиток, виховання та соціалізацію особистості представлена у працях В. Бондаровської, Т. Гурлевої, О. Коваленко, І. Маргулян, Т. Козакова; форми, методи та засоби профілактики насильства висвітлено у працях О. Васильєвої, Т. Вовчок, І. Даниленко, В. Кірсанової, Ю. Малієнко, Н. Степури, Т. Цюман; теоретичні основи попередження та подолання наслідків насильства презентують у своїх дослідженнях Ю. Якубова, Н. Лавриненко, М. Московка, О. Балакірєва, Т. Говорун, О. Кікінеджи, І. Трубавіна.

З огляду на зазначене вище, актуальною видається тема бакалаврської роботи **«Соціальна робота в сфері запобігання жорстокому поводженню з дітьми»**.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та практично дослідити зміст і методи соціальної роботи щодо попередження жорстокого поводження з дітьми.

Об'єкт дослідження: процес соціальної роботи із запобігання жорстокому поводженню з дітьми.

Предмет дослідження: форми, методи та технології соціальної роботи, спрямовані на профілактику насильства над дітьми в сім'ї та соціальному середовищі.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз поняття та класифікації форм жорстокого поводження з дітьми;
- проаналізувати міжнародне та національне законодавство захисту дітей від жорстокого поводження;
- охарактеризувати зміст та види профілактики жорстокого поводження з дітьми в діяльності суб'єктів соціальної роботи;
- розкрити особливості здійснення соціального супроводу сімей, у яких існує ризик або зафіксовано факти жорстокого поводження з дітьми;
- здійснити аналіз особливостей соціально-педагогічної діяльності з профілактики домашнього насильства у загальноосвітніх закладах.

Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Розділ 1. Теоретико-правові засади запобігання жорстокому поводженню з дітьми як соціальної проблеми

1.1. Сутність та класифікація форм жорстокого поводження з дітьми

Актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми полягає в тому, що різні види насильства над дітьми, ігнорування їх основних потреб негативно впливають на розвиток, здоров'я та життя дитини, порушують її соціалізацію, породжують бездоглядність та злочинність серед дітей [9].

Достовірної статистики щодо дітей, потерпілих від жорстокого поводження з ними, в Україні немає передусім через відсутність доступного механізму виявлення та системи обліку таких дітей. Але поширення жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, школі, мікросередовищі є очевидним і свідчить про дійсне відставання розвитку юридичної та правової науки від потреб соціальної практики [2, с. 49]. Ураховуючи, що насильство – це примус і шкода (збиток), які відбуваються проти волі того, на кого спрямовані, можна стверджувати, що жорстоке поводження не обмежується насильством, а є ширшим поняттям. Насильство завжди здійснюється з наміром завдати шкоду, біль тощо, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри [2, с. 57]. Іноді людина, що застосовує жорстоке поводження з дитиною, не усвідомлює поганих наслідків такого поводження. Жорстоке поводження з погляду прав людини можна розглядати як: ігнорування потреб дітей, порушення їх прав; відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд); ізоляцію дитини, бойкот (зокрема, в дитячому колективі); відсутність проявів батьківської турботи, любові, доброти, чуйності; безвідповідальність щодо дітей; бездіяльність батьків щодо дитини в складній ситуації; насильство всіх видів; брутальність, глузування, неповагу до гідності, особистості дитини; ставлення до дитини без урахування її віку, дитина просто не може зробити того, що вимагають від неї батьки; авторитарний стиль спілкування з дитиною; обман дитини [9].

Варто зважати на те, що лише певний спектр зазначених деструктивних проявів підпадає під дію кримінального чи адміністративного законодавства України. Значна частина випадків балансує на межі правового поля і напряду

визначається рівнем педагогічної культури батьків, фахівців освітнього простору, морально-ціннісними орієнтирами мікросоціуму та загальним рівнем емпатії у суспільстві.

У контексті соціально-педагогічної науки під жорстоким поведінням із неповнолітніми розуміється будь-яка навмисна дія або хронічна бездіяльність (ігнорування базових потреб) фізичного, психологічного, економічного чи сексуального характеру, яка травмує соматичне й ментальне здоров'я дитини. Такі прояви не просто деформують середовище для повноцінного розвитку особистості та блокують реалізацію її конституційних свобод, а й нерідко несуть пряму, екзистенційну загрозу для життя дитини, призводячи до летальних наслідків. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» виокремлено чотири види насильства в сім'ях: психологічне, фізичне, сексуальне та економічне.

Емпіричні дані численних соціологічних моніторингів, здійснених профільними науковими інституціями, унаочнюють високий рівень поширення деструктивних практик у дитячому середовищі. Статистичні зрізи фіксують, що від 40% до 50% респондентів дитячого віку мають безпосередній досвід переживання різних форм насильницької поведінки. Показники поширеності цього явища підтверджуються й під час опитування дорослого населення (батьків та опікунів). При цьому спостерігається суттєвий дисонанс у сприйнятті джерел агресії різними групами респондентів: батьки схильні екстерналізувати загрозу, вважаючи ключовими суб'єктами насильства зовнішнє оточення – однолітків дитини, педагогічний персонал, медичних працівників, представників правоохоронних органів (поліції) чи державних службовців; самі неповнолітні найчастіше ідентифікують як джерела небезпеки та жорстокості своє найближче, приватне коло спілкування – батьків, вітчимів/мачух, старших братів або сестер, а також однокласників у межах шкільного булінгу.

Окреслена тенденція вказує на високу латентність саме домашнього насильства, яке дорослими часто не рефлексується як жорстоке поведіння, тоді як для дитини мікросоціум сім'ї стає первинною зоною ризику.

Особливості спостерігаються й серед видів насильства: чим менша дитина, тим частіше вона може зазнавати фізичне насильство. Психологічне та сексуальне насильство характерніше для дітей підліткового віку. Економічне насильство не залежить від віку дитини й трапляється в значних обсягах протягом усього життєвого циклу опитуваних [13, с. 34].

Медіапростір та громадський дискурс відображають проблему насильства над неповнолітніми вкрай фрагментарно, здебільшого фокусуючись лише на резонансних, поодиноких кримінальних випадках. Така ситуація зумовлена тим, що феномен внутрішньосімейного жорстокого поводження тривалий час функціонував як табуована сфера, і сьогодні суспільство все ще виявляє небажання відкрито рефлексувати над цією проблематикою. У масовій свідомості домашнє насильство продовжує хибно сприйматися як суто приватна, автономна справа конкретної родини, що призводить до системного замовчування фактів порушення прав дитини.

Додатковим чинником, який зумовлює високу латентність (прихованість) цього явища, є психологічні бар'єри самих жертв:

- самозвинувачення (атрибуція вини): потерпілі діти уникають розголосу про знущання, оскільки через вікову незрілість та маніпулятивний тиск дорослих схильні вважати власну поведінку першопрчиною агресії батьків.
- захисні стратегії замовчування: наявність соматичних маркерів насильства (гематом, саден, опіків) підлітки та діти найчастіше маскують, пояснюючи їх випадковим побутовим чи спортивним травмуванням.

У результаті синергії цих соціально-психологічних факторів саме сімейне середовище, яке за своєю природою має бути безпечним простором, трансформується у зону найвищого ризику вчинення жорстоких дій щодо дітей.

Парадоксальним, але науково доведеним є факт, що для значної кількості неповнолітніх домашнє середовище становить вищий ступінь екзистенційної небезпеки, ніж вуличний простір, оскільки під загрозу нівелювання ставиться не лише соматичне й ментальне здоров'я особистості, а й безпосередньо її життя. Така деструктивна реальність зумовлена глибоким укоріненням у масовій

свідомості соціуму стереотипу, згідно з яким тілесні покарання розглядаються як найбільш дієвий та безальтернативний інструмент виховного впливу, що транслюється крізь покоління (явище трансгенераційної передачі насильства). Для багатьох батьків емоційний та фізичний тиск виступає обов'язковим, легітимним атрибутом сімейної педагогіки.

Статистичні моніторинги підтверджують соціопатологічну масштабність цієї колізії, фіксуючи, що саме у сімейно-побутовій сфері акумулюється близько 30–40% від загальної кількості тяжких злочинів. При цьому найбільш беззахисними жертвами внутрішньосімейних конфліктів стають діти, які в силу вікової та психофізичної незрілості позбавлені інструментів самозахисту. Критичними наслідками хронічного домашнього терору є деструктивні поведінкові реакції неповнолітніх: масове залишення домівок (втечі, дитяча бездоглядність) та різке зростання суїцидальної активності (завершених актів самогубства).

Негативний вплив фізичних покарань виявляється у патологічному перезбудженні нервової системи дитини. Відбувається деструктивна трансформація та огрубіння її психічної структури, внаслідок чого неповнолітній втрачає чутливість до гуманних засобів виховання, емпатії та просоціальних стимулів. Найбільша соціальна небезпека полягає в тому, що подібні «педагогічні патерни» закріплюються у підсвідомості дитини як норма і в подальшому автоматично копіюються нею вже у дорослому віці під час виховання власних дітей, замикаючи коло відтворення насильства у суспільстві.

Уявлення про те, що жорстоке поводження з дітьми, зокрема насильство над ними, відбувається лише в соціально неблагополучних сім'ях, сучасні дослідники вважають помилковим. Такі зловживання щодо дітей відбуваються в усіх прошарках і категоріях населення, незалежно від класових, расових, культурних, релігійних, соціально-економічних аспектів. Наслідки жорстокого поводження з дітьми руйнівні. У дітей формується почуття меншовартості, власної неповноцінності, виникають депресії, намагання покінчити життя

самогубством і на цьому фоні стійкі особистісні й поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими і навіть небезпечними для суспільства [9, с.105].

Таким чином, сутність жорстокого поводження з дітьми полягає у комплексному порушенні їхніх конституційних і загальнолюдських прав, що виявляється через спектр традиційних (фізичних, емоційних, сексуальних, недбалості) та новітніх (цифрових і мілітарних) деструктивних впливів. Розуміння багатокomпонентної класифікації та системної етіології цього феномену є обов'язковою когнітивною умовою для проектування ефективної практиологічної матриці соціальної роботи та побудови алгоритмів первинної, вторинної і третинної профілактики насильства в сучасному суспільстві.

1.2. Нормативно-правове регулювання захисту дітей від жорстокого поводження на міжнародному та національному рівнях

Проблема протидії домашньому насильству в суспільстві переважної більшості країн є однією з найбільш актуальних і у критичних умовах, в яких може опинитися країна, вона не зникає, а, як правило, загострюється. При цьому насильство входить до найбільш розповсюджених, а отже, і небезпечних правопорушень. Враховуючи необхідність захисту дітей від проявів домашнього насильства та його попередження, це питання врегульовано на законодавчому рівні як у національних, так і в міжнародних нормативно-правових актах. Натомість, сучасні умови інтеграції та універсалізації практично усіх сфер правового регулювання обумовлюють потребу кореляції національного і міжнародного законодавства у кожній із сфер суспільних відносин щодо забезпечення протидії та запобігання домашньому насильству стосовно дітей [3, с.354].

Побудова ефективної системи соціально-педагогічної превенції жорстокого поводження з дітьми неможлива без міцного правового підґрунтя. Сучасна архітектура правового захисту неповнолітніх від насильства є дворівневою структурою, яка гармонійно поєднує імперативні норми

міжнародного гуманітарного права та адаптовані до них акти національного законодавства України.

Розвиток міжнародно-правового визнання дитини суб'єктом (а не лише об'єктом) захисту розпочався у ХХ столітті й кодифікувався в таких фундаментальних документах:

- Декларація прав дитини (1959 р.) - проголосила принцип, згідно з яким людство зобов'язане дати дитині все найкраще, що воно має, і гарантувати її захист від усіх форм жорстокості та експлуатації.
- Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) - ратифікована Україною у 1991 році, вона стала «Великою хартією вольностей» для дітей. Ключовою для нашого дослідження є Стаття 19, яка імперативно зобов'язує держави-учасниці вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого поводження, жорстокого поводження або експлуатації з боку батьків чи опікунів.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) - її ратифікація Україною дала потужний поштовх для реформування системи захисту, оскільки документ окремо наголошує, що дитина, яка є свідком домашнього насильства, автоматично визнається його жертвою через руйнівний вплив на її психіку.

Внутрішня правова доктрина України повністю імплементувала європейські стандарти, відобразивши їх у низці кодифікованих та спеціальних законів.

Так, Конституція України (Стаття 52) визначає, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Держава бере на себе утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сімейний кодекс України (Стаття 150) чітко регламентує обов'язки батьків. Закон прямо забороняє фізичні покарання дитини батьками, а також

застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Багаторазове порушення цієї норми є легітимною підставою для позбавлення батьківських прав.

Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.) закріпив статус охорони дитинства як стратегічного загальнонаціонального пріоритету. Закон деталізує поняття «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» та визначає алгоритми міжвідомчої допомоги неповнолітнім, що зазнали жорстокості.

Центральне місце у превентивній діяльності займає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей нормативний акт кардинально змінив філософію захисту, запровадивши такі дієві механізми, як: «терміновий заборонний припис» стосовно кривдника (вноситься поліцією на строк до 10 діб із вимогою негайно залишити місце проживання постраждалої дитини) та «обмежувальний припис» (видається судом на строк до 6 місяців, обмежуючи наближення кривдника до місця навчання чи перебування дитини).

Юридична відповідальність за вчинення дій, що шкодять дитині, чітко диференційована залежно від ступеня тяжкості наслідків Кримінальним Кодексом України а також Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Отже, правова система України володіє потужним і розгалуженим інструментарієм для захисту дитинства від жорстокості, повністю синхронізованим із міжнародними стандартами. Проте головна соціально-педагогічна колізія полягає не у відсутності законів, а в механізмах їх реалізації.

Високий рівень латентності сімейного насильства вимагає від соціального педагога/працівника не просто знання юридичних норм, а вміння виступати сполучною ланкою між дитиною та правоохоронно-соціальними інституціями. Фахівець має чітко знати алгоритми міжвідомчої взаємодії, щоб вчасно запускати в дію державні правозахисні механізми захисту особистості неповнолітнього.

На жаль, попри розвинене законодавство у сфері протидії домашньому насильству, це явище все ще залишається поширеним на побутовому рівні. Це

зумовлено, зокрема, тим, що багато жертв не усвідомлюють, що зазнають насильства, не вірять у можливість отримання реальної допомоги, а також через недостатньо суворі заходи покарання для кривдників. Лише за умови, що кожна людина, а отже, і суспільство в цілому, визнаватиме домашнє насильство неприйнятним явищем для сучасного цивілізованого світу, можна сподіватися на значне зменшення його випадків. Подолати це явище неможливо без суспільного усвідомлення важливості запобігання насильству, а також безвідмовного реагування на відомі випадки його вчинення [3, с.353].

Розділ 2. Зміст та технології соціальної роботи із запобігання жорстокого поводження з дітьми

2.1. Профілактика жорстокого поводження з дітьми в діяльності суб'єктів соціальної роботи

У практичній діяльності соціальної роботи запобігання жорстокому поводженню з дітьми розглядається не як одноразовий акт реагування на правопорушення, а як тривала, дворівнева й етапна система, що базується на концепції трикомпонентної профілактики. Ця модель запозичена з класичної соціології та превентивної медицини, оскільки вона дозволяє диференціювати заходи соціально-педагогічного впливу залежно від ступеня деструкції сімейного середовища та наявності реальної загрози для життєдіяльності неповнолітнього.

Кожен із рівнів профілактики має власну специфічну цільову аудиторію, унікальний набір інструментів та конкретні завдання, які в синергії формують комплексну безпекову матрицю для підростаючого покоління.

Трирівнева система профілактики жорстокого поводження з дітьми

Рівень профілактики	Цільова аудиторія (На кого спрямовано)	Основна мета та зміст діяльності	Ключові інструменти та методи
Первинна (Універсальна)	Весь соціум, територіальна громада, учнівські та студентські колективи, молоді подружжя.	Формування повної суспільної неприйнятності насильства. Попередження виникнення самих передумов та чинників жорстокого поводження.	Інформаційні кампанії (акція «16 днів проти насильства»), просвітницькі лекторії для батьків, розповсюдження буклетів, шкільні служби медіації.

Рівень профілактики	Цільова аудиторія (На кого спрямовано)	Основна мета та зміст діяльності	Ключові інструменти та методи
Вторинна <i>(Селективна)</i>	Сім'ї «групи ризику», які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО), родини з ПТСР, історією залежностей тощо.	Рання діагностика прихованих маркерів неблагополуччя. Корекція викривлених батьківських установок, доки криза не переросла у відкриту агресію.	Сімейне консультування, батьківські тренінги («Свідоме батьківство»), психологічна допомога з подолання травм, залучення матеріальних/юридичних послуг.
Третинна <i>(Індикативна)</i>	Сім'ї та діти, де факт жорстокого поводження або насильства вже офіційно зафіксовано та верифіковано.	Екстрене кризове втручання. Захист життя дитини, мінімізація шкоди від психічної травми та недопущення повторних рецидивів з боку кривдника.	Запуск кейс-менеджменту (соціального супроводу), направлення дитини до центрів реабілітації чи шелтерів, ініціювання заборонних та обмежувальних приписів.

1. Первинна (універсальна) профілактика

Головною метою первинної профілактики є недопущення виникнення самих передумов та чинників жорстокого поводження. Вона орієнтована на широкі верстви населення – громаду, учнівські колективи, молодь, молоді подружжя – і реалізується через формування у суспільстві культури

ненасильницького спілкування та повного табу на використання сили у вихованні.

До змісту діяльності фахівця під час цього етапу відносимо: проведення масштабних інформаційних та просвітницьких кампаній (наприклад, щорічна акція «16 днів проти насильства»), популяризація засад позитивного, усвідомленого батьківства, підвищення загального рівня соціокультурної, психологічної та правової грамотності батьківської спільноти.

Під час реалізації цього етапу можна використовувати інтерактивні лекторії для батьків, правовиховні бесіди з елементами дискусії для учнів, розповсюдження буклетів та пам'яток із контактами національних «гарячих ліній» підтримки, впровадження у закладах освіти засад медіації (шкільних служб порозуміння).

2. Вторинна (селективна) профілактика

Цей рівень актуалізується тоді, коли у мікросоціумі фіксуються перші ознаки деструкції або дисфункційності. Вторинна профілактика має виражений диференційований характер і спрямована на роботу з конкретними цільовими групами – сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО) і через внутрішні або зовнішні чинники мають високу ймовірність девіацій та зриву в насильницькі патерни.

Об'єктами впливу є родини, де батьки мають початкові стадії залежностей; сім'ї, обтяжені ПТСР або хронічним стресом через військові чинники та внутрішнє переміщення; неповні чи багатодітні сім'ї у стані глибокої економічної депресії; сім'ї, де виховуються діти з психофізичними вадами розвитку.

Зміст діяльності фахівця передбачає ранню діагностику латентних маркерів неблагополуччя, моніторинг психоемоційного клімату в родині, корекцію викривлених батьківських установок, навчання батьків конструктивним методам саморегуляції під час стресу.

До інструментарію в роботі спеціалістів можемо віднести сімейне консультування, батьківські тренінги (наприклад, програми «Свідоме

батьківство»), психологічна допомога з подолання травматичного досвіду, залучення родини до отримання матеріальних чи юридичних послуг з метою зниження загального рівня сімейної фрустрації.

3. Третинна (індикативна) профілактика

Третинна превенція здійснюється у ситуаціях, де факт жорстокого поводження чи насильства вже відбувся, верифікований та задокументований. Головний вектор роботи тут зміщується з попередження на екстрене кризове втручання, захист життя дитини, мінімізацію негативних наслідків психічної травми та недопущення повторних рецидивів з боку кривдника.

Важливим у роботі фахівця на даному етапі є: оперативно-інституційне реагування на випадок, вилучення дитини з небезпечного середовища (за потреби), надання невідкладної психолого-соціальної допомоги постраждалому неповнолітньому та організація комплексної реабілітації.

До інструментів, які може використовувати фахівець належать: запуск процедури кейс-менеджменту (соціального супроводу), направлення дитини до спеціалізованих центрів соціально-психологічної реабілітації дітей (ЦСПРД), кризових кімнат або шелтерів; розробка плану індивідуального розвитку та відновлення особистості; ініціювання перед правоохоронцями застосування термінових заборонних або обмежувальних приписів щодо агресора.

Ефективність усіх трьох рівнів профілактики залежить від технологічності дій суб'єктів соціальної роботи (центрів соціальних служб, служб у справах дітей, соціальних педагогів закладів освіти).

У сучасних умовах фахівець має орієнтуватися на комплексний алгоритм, що поєднує діагностичний, проєктивний та оціночний етапи:

Етап технології	Практичні дії соціального працівника / педагога
Етап 1. Скринінг та моніторинг	Здійснення регулярної оцінки потреб громади або закладу освіти; виявлення сімей на ранніх етапах кризи через аналіз непрямих маркерів

Етап технології	Практичні дії соціального працівника / педагога
	(систематичні запізнення дитини, неохайність, різкі зміни у поведінці).
Етап 2. Проектування превентивного простору	Розробка гнучких профілактичних програм, що відповідають реальним викликам часу (наприклад, включення до програм блоків про цифрове насильство та кібербезпеку).
Етап 3. Інституційна взаємодія	Перенаправлення кейсу до профільних суб'єктів (ювенальна поліція, медики), якщо рівень загрози перевищує межі компетенції соціального педагога.

Таким чином, первинна, вторинна та третинна профілактика утворюють цілісну технологічну систему запобігання жорсткому поводженню з дітьми. Успішність соціально-педагогічного захисту базується на зміщенні фокусу з третинної профілактики (роботи з наслідками) на первинну та вторинну (раннє виявлення та підтримка). Це дозволяє зберегти біологічну родину для дитини, трансформувавши її виховний потенціал із деструктивного у просоціальний та безпечний.

2.2. Соціальний супровід сімей, у яких існує ризик або зафіксовано факти жорсткого поводження з дітьми

У системі технологій сучасної соціальної роботи найбільш дієвим інструментом допомоги сім'ям, які балансують на межі кризового стану або вже продемонстрували зразки агресивної поведінки щодо дітей, є соціальний супровід, який у міжнародній практиці визначається як кейс-менеджмент (ведення випадку). Згідно наказу Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, - комплекс заходів, що передбачає оцінку

потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння у отриманні інших послуг, допомогу в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин. Філософія цієї технології полягає в індивідуалізації допомоги: за кожною конкретною родиною закріплюється фахівець (кейс-менеджер), який координує весь процес – від первинного виявлення проблеми до повної стабілізації ситуації в сімейному середовищі [22].

Метою соціального супроводу є не покарання батьків, а активізація внутрішніх ресурсів родини, мінімізація дії деструктивних чинників, корекція виховного потенціалу та створення безпечних умов для життєдіяльності та розвитку дитини всередині біологічної сім'ї.

Етапи технології кейс-менеджменту в роботі з проблемою жорстокості

Процес ведення випадку є чітко структурованим алгоритмом, що складається із п'яти послідовних кроків. Порушення цієї послідовності або ігнорування окремих етапів значно знижує ефективність соціального втручання.

Етап 1. Виявлення та реєстрація випадку

Надходження сигналу про ризик або факт жорстокого поведіння від суб'єктів взаємодії (школа, поліція, сусіди, медики) або через самозвернення дитини. Фахівець проводить первинну оцінку безпеки дитини протягом 24 годин з метою визначення екстреності ситуації.

Етап 2. Комплексна оцінка потреб дитини та її сім'ї

Глибоке вивчення ситуації з використанням методів інтерв'ювання, спостереження та еко-картування. Аналізуються три вектори: потреби розвитку дитини, спроможність батьків забезпечувати догляд та вплив факторів середовища (матеріальний стан, житлові умови, соціальне оточення).

Етап 3. Розробка індивідуального плану соціального супроводу

Спільне (із залученням батьків та, за можливості, дитини) проектування плану дій. У ньому чітко прописуються довгострокові й короткострокові цілі,

заходи (відвідування психолога, лікування від залежностей, працевлаштування), терміни виконання та зони відповідальності сторін.

Етап 4.Реалізація плану та координація послуг

Безпосереднє виконання запланованих заходів. Кейс-менеджер виступає в ролі фасилітатора (посередника), організовуючи залучення суміжних спеціалістів: юристів для відновлення документів, психотерапевтів для подолання травми, наркологів чи педагогів.

Етап 5.Моніторинг, оцінка результатів та закриття справи

Регулярний перегляд динаміки змін у родині. Якщо цілей досягнуто, рівень загрози для дитини мінімізовано, а батьки демонструють стабільні навички ненасильницького виховання, соціальний супровід припиняється, і справа закривається з успішним результатом.

Зміст соціальних послуг у межах супроводу

Під час реалізації індивідуального плану соціальний працівник надає або організовує комплекс послуг, спрямованих на ліквідацію причин, що провокували жорстокість:

- **соціально-педагогічні послуги:** навчання батьків методам ненасильницької дисципліни, формування навичок емпатії та розуміння вікових криз дитини, допомога в організації змістовного дозвілля родини;
- **соціально-психологічні послуги:** психологічне консультування, зняття психоемоційного напруження у батьків, робота з подоланням агресивних імпульсів, терапія дитячих психотравм, викликаних жорстоким поведінням чи перебуванням у зоні бойових дій;
- **соціально-економічні послуги:** сприяння в отриманні державних соціальних виплат, гуманітарної допомоги, одягу, продуктових наборів, допомога у перекваліфікації чи працевлаштуванні батьків для стабілізації матеріального стану родини;
- **юридичні послуги:** допомога у відновленні документів, представництво інтересів дитини в судово-слідчих органах, юридичний супровід процедур стягнення аліментів чи визначення місця проживання дитини.

Критерії ефективності соціального супроводу

Результативність технології кейс-менеджменту оцінюється за чіткими якісними та кількісними індикаторами, які демонструють реальні зміни в життєдіяльності дитини:

Сфера оцінки	Позитивні маркери ефективності (індикатори успіху)
Безпека дитини	Повна відсутність повторних інцидентів насильства, фізичних покарань чи психологічного тиску; ліквідація факторів недбалості (дитина сита, одягнена за сезоном, відвідує заклад освіти).
Стан дитини	Стабілізація психоемоційного фону, зниження рівня тривожності та страхів; покращення соціальних контактів з однолітками та успішності в навчанні.
Поведінка батьків	Усвідомлення батьками деструктивності насильницьких методів, перехід до діалогових і заохочувальних форм виховання; подолання залежностей або стабільна ремісія.
Ресурсність сім'ї	Спроможність родини самостійно (без зовнішнього соціономічного контролю) вирішувати повсякденні побутові та виховні кризи, спираючись на власні сили та підтримку громади.

Соціальний супровід може бути примусовим (за рішенням суду чи органу опіки та піклування), проте завдання кейс-менеджера – перевести зовнішній контроль у внутрішню мотивацію батьків. Якщо ж попри тривалу роботу батьки відмовляються від співпраці, а рівень небезпеки для життя дитини залишається

високим, технологія супроводу трансформується у процедуру вилучення дитини із сім'ї задля її безпеки.

Отже, технологія кейс-менеджменту в роботі з сім'ями, де існує ризик або факти жорстокого поводження з дітьми, дозволяє відійти від шаблонів і реалізувати комплексний, людиноцентрований підхід. Вона забезпечує безперервний супровід родини на шляху подолання кризи, гарантуючи, що кожна дитина отримає необхідний захист, а її батьки – професійну допомогу для відновлення здорового мікроклімату в родині.

2.3. Міжвідомча взаємодія у системі захисту прав дитини-жертви насильства

Ефективне розв'язання проблеми жорстокого поводження з дітьми не може бути забезпечене зусиллями лише однієї інституції. Складність, латентність та багатофакторність цього феномену вимагають побудови чіткої системи міжвідомчої взаємодії (кооперації різних відомств). Жоден соціальний педагог, поліцейський чи медик не здатен самостійно закрити весь спектр потреб дитини, яка постраждала від насилля. Практичний успіх захисту неповнолітнього залежить від того, наскільки оперативно та злагоджено спрацює єдиний міжвідомчий механізм, регламентований чинним законодавством України.

Суб'єктами взаємодії у сфері протидії та превенції жорстокого поводження є чотири ключові інституційні ланки: заклади освіти, правоохоронні органи, соціальні служби (із залученням органів опіки) та медичні установи.

Матриця міжвідомчої взаємодії суб'єктів захисту прав дитини

Суб'єкт взаємодії	Ключова роль у системі	Основний функціональний зміст діяльності
Заклади освіти	Первинний контакт та моніторинг	<ul style="list-style-type: none">• Раннє виявлення латентних ознак насильства;• Фіксація різких змін у поведінці, емоційному стані чи успішності учня;

Суб'єкт взаємодії	Ключова роль у системі	Основний функціональний зміст діяльності
		<ul style="list-style-type: none"> • Первинна психолого-педагогічна підтримка та інформування інших служб.
Ювенальна поліція	Екстрене втручання та правовий захист	<ul style="list-style-type: none"> • Оперативне реагування на критичні ситуації та виклики; • Фізичне припинення протиправних дій щодо дитини; • Притягнення кривдника до юридичної відповідальності (приписи, протоколи).
Соціальні служби	Кейс-менеджмент та відновлення	<ul style="list-style-type: none"> • Організація комплексного соціального супроводу (ведення випадку); • Надання соціально-педагогічних, психологічних та економічних послуг; • Тривала реабілітація дитини та корекційна робота з родиною.
Медичні установи	Невідкладна допомога та документування	<ul style="list-style-type: none"> • Надання екстреної медичної та соматичної допомоги потерпілій дитині; • Офіційна фіксація та експертне документування тілесних ушкоджень; • Обов'язкове сповіщення правоохоронних органів про підозрілі травми.

Кожна інституція виконує унікальну роль, яка є незамінним елементом загального алгоритму захисту дитини.

1. Заклади освіти (соціальний педагог, практичний психолог, класні керівники)

Оскільки діти проводять в освітньому просторі значну частину часу, саме педагоги виступають головним суб'єктом первинного виявлення насильства. Соціальний педагог закладу освіти здійснює:

- моніторинг відвідуваності та динаміки успішності учнів;
- фіксацію непрямих ознак жорстокості (різка зміна поведінки, агресивність або замкнутість, неохайний вигляд, наявність синців);
- первинну психолого-педагогічну підтримку дитини та негайне (протягом доби) повідомлення служби у справах дітей та поліції про верифікований факт або обґрунтовану підозру насилля.

2. Правоохоронні органи (Ювенальна превенція, мобільні групи реагування на випадки домашнього насильства Національної поліції)

Поліція забезпечує правовий та силовий компоненти захисту:

- екстрено виїжджає на виклики у разі вчинення насильства «тут і зараз»;
- застосовує заходи безпосереднього впливу на кривдника (складання протоколів, винесення термінових заборонних приписів);
- проводить слідчі дії та відкриває кримінальні чи адміністративні провадження.

3. Соціальні служби та органи опіки (Служба у справах дітей (ССД), Центри соціальних служб (ЦСС))

Ця ланка координує довгострокову роботу з кейсом. Служба у справах дітей має статус законного захисника прав дитини:

- приймає рішення про екстрене вилучення дитини з родини у разі прямої загрози її життю;
- ініціює судові процеси щодо позбавлення батьківських прав;
- організовує запуск соціального супроводу родини на базі ЦСС, залучаючи психологів та реабілітологів.

4. Медичні установи (заклади охорони здоров'я)

Медичні працівники відповідають за соматичну безпеку:

- надають екстрену медичну допомогу дитині;

- обов'язково фіксують та документують тілесні ушкодження, що має ключове значення для подальшого судового розгляду;
- повідомляють поліцію, якщо характер травм дитини вказує на їх кримінальне (насильницьке) походження.

Для забезпечення безвідмовного функціонування системи розроблено покроковий поопераційний алгоритм дій, який запускається з моменту виявлення загрози.

№ Кроку	Суб'єкт-ініціатор	Операційна дія фахівця	Термін виконання
Крок 1	Заклад освіти (соціальний педагог)	Фіксація інформації, надання дитині первинної психологічної підтримки у безпечному кабінеті.	Негайно
Крок 2	Заклад освіти Поліція та ССД	Направлення офіційного повідомлення (письмово або телефоном з наступним письмовим підтвердженням) до Служби у справах дітей та Ювенальної превенції.	Протягом 24 годин
Крок 3	Мобільна група (ССД + Ювенальна поліція)	Виїзд за місцем проживання дитини, здійснення екстреної оцінки безпеки дитини . У разі критичної загрози — вилучення дитини та направлення до лікарні або ЦСПРД.	Негайно (до 3 годин)
Крок 4	Служба у справах дітей	Скликання засідання міжвідомчої Комісії з питань захисту прав дитини для розробки плану комплексної реабілітації дитини та супроводу родини.	До 7 днів

Попри нормативно регламентовану схему співпраці, практична реалізація міжвідомчої взаємодії в Україні стикається із низкою деструктивних чинників:

- *синдром «відомчої ізоляції»*: намагання окремих структур перекласти відповідальність на суміжні відомства (наприклад, коли школа вважає, що її обов'язок закінчується на надсиланні листа, а поліція не бачить підстав для втручання через відсутність «важких тілесних ушкоджень»).
- *низький рівень інформованості та правовий нігілізм*: страх освітян чи медиків розголошувати інформацію про насильство у поважних чи заможних родинах через острах судових позовів від батьків або тиску керівництва.
- *дефіцит кадрів та професійне вигорання*: критичний брак соціальних працівників та фахівців із соціальної роботи у територіальних громадах, що призводить до формального виконання обов'язків (роботи «на папері»).

Отже, міжвідомча взаємодія є засадничим принципом організації соціальної роботи з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження. Лише через подолання міжвідомчих бар'єрів, чітке розуміння соціальним педагогом функцій суміжних інституцій (поліції, медиків, ССД) та суворе дотримання покрокових алгоритмів реагування можна забезпечити реальну, а не декларативну безпеку дитини, гарантувавши їй захист та всебічне відновлення.

2.4. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики домашнього насильства у загальноосвітніх закладах

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2018) відзначається, що «домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й

постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» (Розділ 1. Загальні положення. Ст. 1, п. 3) [18].

Соціальна робота із запобігання домашньому насильству є одним із напрямів загальнодержавної соціальної профілактики. Нагадаємо, що соціальна профілактика будь-яких видів здійснюється на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, закладу, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень). У всіх напрямках соціальної профілактики виділяють кілька її рівнів (первинну, вторинну, третинну). Основними методами соціальної профілактики є медико-соціальні, організаційно-адміністративні, педагогічні, політичні, правові. Виділяючи три рівні соціальної профілактики домашнього насильства, також розрізняють певні напрями цієї діяльності, оскільки профілактичні заходи мають свою специфіку залежно від конкретної цільової групи. До них можуть належати люди всіх вікових груп, але основними з них є діти, підлітки, жінки, люди похилого віку. До основних технологій соціальної роботи з людьми, що зазнали домашнього насильства, належать соціальна діагностика; соціальна терапія; соціальна реабілітація; соціальна корекція; соціальна профілактика [12, с.40-41].

Головним напрямком у системі соціальної превенції домашнього насилля виступає соціально-педагогічна робота, спрямована на попередження жорстокого поводження з неповнолітніми. Даний напрям діяльності має комплексний характер і передбачає одночасну реалізацію трьох ключових завдань: нівелювання тригерів неблагополуччя (ліквідація та мінімізація чинників ризику, що дестабілізують мікроклімат у родинному середовищі); реабілітація постраждалої особистості (надання невідкладної та пролонгованої допомоги дитині, яка зазнала деструктивного впливу); корекція поведінки девіанта (практична робота з кривдником (агресором) задля трансформації його поведінки та недопущення рецидивів насильства у майбутньому).

Заклад загальної середньої освіти виступає фундаментальним інституційним складником у загальній системі превенції домашнього насилля.

Сучасна школа функціонує як базовий осередок реалізації соціально-педагогічних технологій та інструментів соціально-правового захисту здобувачів освіти, які опинилися у складних життєвих обставинах. У межах освітнього простору забезпечується безперервний психолого-педагогічний супровід дитини, що дозволяє оперативно ідентифікувати латентні загрози, надавати первинну підтримку постраждалим неповнолітнім та запускати правозахисні алгоритми міжвідомчої взаємодії.

Оскільки школа є центром охоплення найширшого загалу населення (педагогічні працівники, учні, батьки, громадськість), на неї покладається завдання з проведення превенції домашнього насильства, насамперед недопущення будь-яких проявів агресії стосовно дітей і розроблення шляхів їх подолання [12, с.41].

Заклад освіти виступає унікальним комунікативним містком між дитиною та її сімейною системою. Саме тому адміністрація школи, педагогічний колектив, практичні психологи та соціальні педагоги – у тісній кооперації з фахівцями державних і громадських інституцій – мають забезпечувати безпосередній, постійний контакт із вихованцями для оперативного виявлення та ідентифікації латентних ознак сімейного насилля.

Консолідація зусиль усіх суб'єктів виховного простору має бути спрямована на реалізацію таких стратегічних завдань:

- **інституційне подолання жорстокості:** викорінення будь-яких проявів знуцання з неповнолітніх через запуск правових та соціальних механізмів захисту;
- **підвищення рівня правосвідомості учнів:** широке інформування школярів про сутність феномену домашнього насильства, їхні права та конкретні алгоритми самозахисту чи звернення по допомогу;
- **превенція дитячої девіантної агресії:** профілактика насильницьких патернів поведінки серед самих дітей та підлітків, оскільки вони нерідко самі виступають суб'єктами (джерелом) агресії, що спрямовується на братів і сестер або представників старшого покоління в родині (бабусь, дідусів).

Соціальна робота на базі школи із запобігання насильству в родині включає розроблення й реалізацію комплексу заходів, а саме: соціально-педагогічну та превентивну освіту серед дітей і батьків; соціально-виховну діяльність із запобігання насильству в родині; виявлення ризиків для життя дитини та ранню діагностику сімей із «груп ризику»; корегувальну діяльність і надання допомоги дітям, що зазнали сімейного насильства; моніторинг рівня засвоєння знань і навичок учнями та батьками щодо безпечного проживання в сім'ї [17].

Реалізація превентивної діяльності у площині освітнього простору також чітко диференціюється на первинний, вторинний та третинний рівні соціально-педагогічного впливу.

Зокрема, у межах первинного рівня зусилля педагогічного колективу акумулюються на веденні масштабної соціально-просвітницької та виховної роботи, яка охоплює не лише безпосередніх учасників освітнього процесу (учнів та їхніх батьків), а й мешканців прилеглої мікрорайону. Головною метою цього етапу є широка дисимінація (поширення) інформації для формування в мікросоціумі нульової толерантності до проявів жорстокості. Означена діяльність спрямована на розвиток громадської небайдужості, готовності до експрес-реагування на випадки сімейного терору, протидії девіантам, а також на навчання алгоритмам своєчасного залучення уповноважених державних інституцій з метою припинення насильства над неповнолітніми або суїцидальних/агресивних дій самих дітей щодо старших членів родини. Першим і найвідповідальнішим етапом профілактичної діяльності в школі є соціально-педагогічна та превентивна освіта серед дітей і батьків, що спрямована на усвідомлення правових і морально-етичних засад сімейного спілкування, ролі родини в житті людини, дотримання норм щодо поважного ставлення до честі й гідності людини тощо. Цей напрям соціальної роботи в школі потребує врахування спільних та особливих підходів педагогічної діяльності в просвітництві дітей і батьків, зважаючи на вікові особливості, психологічну готовність засвоювати інформацію певної спрямованості [14, с. 34–46].

Пріоритетним напрямом соціальної роботи із запобігання насильству в родині на базі школи є спільна участь у просвітницьких заходах учнів, їхніх батьків і громадськості (представників волонтерських рухів, правозахисних організацій, активістів, працівників соціальних служб, інспекції у справах дітей тощо). Використання просвітницьких форм і методів роботи, практичних занять сприяють напрацюванню позитивного соціального досвіду. Серед основних форм роботи з учнями та їхніми батьками виділимо батьківські збори, консультації, педагогічні консилиуми, лекції, семінари, тренінги, шкільну медіацію. Розглядаючи соціальну роботу в школі як системний процес, соціальні педагоги розробляють декілька напрямів виховної роботи серед учнівської молоді, а саме: правове, сімейне, гендерне, моральне виховання [12, с.42].

У фокусі вторинного (селективного) рівня профілактики домашнього насильства в умовах закладу освіти перебуває рання ідентифікація прихованих випадків жорстокого поводження з учнями, а також чітке визначення цільових груп, які потребують невідкладної соціопедагогічної та психологічної допомоги. Центральним вектором діяльності школи на цьому етапі є своєчасний моніторинг та виявлення потенційних ризиків для життя, здоров'я та гармонійного розвитку неповнолітнього всередині сімейного середовища.

Цей процес має комплексний характер, оскільки в ролі суб'єктів превенції виступає весь персонал закладу освіти. Кожен працівник, взаємодіючи з дитиною, виконує роль індикатора, який має вчасно звернути увагу на специфічні поведінкові чи фізичні маркери неблагополуччя:

- адміністрація школи – координує внутрішню систему реагування, забезпечує правовий супровід та взаємодію із зовнішніми службами;
- соціальний педагог та практичний психолог – проводять поглиблену діагностику, соціальний скринінг сімей, кризове консультування та розробляють індивідуальні картки супроводу;
- класні керівники та вихователі – здійснюють щоденне безпосереднє спостереження за психоемоційним станом учнів, мікрокліматом у колективі та рівнем батьківської залученості;

- керівники гуртків, секцій та медичний персонал – фіксують непрямі ознаки травматизації (зміни у руховій активності, соматичні скарги, наявність фізичних ушкоджень чи ознак занедбаності) під час позанавчальної діяльності чи медичних оглядів.

Педагогічні працівники шкільних закладів освіти мають чітко знати, за якими саме ознаками можна виявити дитину й вилучити із ситуації жорсткого поводження з нею. Якщо дитина постійно відчуває на собі жорстоке поводження та піддається насильству в родинному середовищі, педагоги можуть дізнатися про це за визначеними ознаками фізичного, психічного, сексуального й економічного насильства [14].

Існує певний алгоритм соціальної роботи навчального закладу в разі виявлення фактів сімейного насильства над дитиною. Ці заходи здійснюються на третинному рівні профілактики сімейного насильства. «Педагоги, медичний персонал закладу при виявленні ознак чи факторів, що можуть вказувати на складні життєві обставини або ризики щодо їх виникнення стосовно дитини, передають керівнику або визначеному в закладі координатору з протидії насильства над дітьми інформацію про дитину з метою планування подальших дій щодо її захисту. Керівником шкільного навчального закладу із числа заступників директора призначається координатор із протидії насильству над дітьми (соціальний педагог, практичний психолог), на якого покладається здійснення загальної координації діяльністю закладу щодо соціальної роботи з дитиною, яка має ознаки складних життєвих обставин або ризиків їх можливого настання, а також координацію профілактичної роботи в закладі щодо запобігання насильства над дітьми» [14, с. 41–49].

Самостійним і надзвичайно важливим вектором превентивної діяльності в межах школи є соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, які демонструють зразки деструктивної (агресивної) поведінки. Якщо епізодичні прояви ворожості у підлітковому віці зазвичай є наслідком нормативно зумовленої кризи ідентичності, то у випадку системного соціально-педагогічного втручання об'єктом уваги стають хронічні, рецидивні порушення соціальних норм. Такі

девіації становлять пряму загрозу для оточення особистості як у сімейному колі (брати, сестри, батьки, представники старшого покоління), так і всередині закладу освіти (однолітки, вчителі).

Відповідно до науково-методичних рекомендацій, соціально-педагогічний алгоритм корекційної роботи з дітьми-агресорами в умовах школи має бути сфокусований на реалізації таких завдань:

- нівелювання конфліктогенів та оптимізація комунікативних зв'язків із мікросоціумом (вчителями, батьками, однокласниками);
- подолання деструктивної когнітивної установки щодо власної винятковості, розвиток емпатії та здатності сприймати позицію іншої людини;
- формування стійкого інтересу до конструктивних видів діяльності (наука, спорт, мистецтво);
- виховання здатності до самоконтролю в деструктивних/конфліктних ситуаціях, уміння стримувати афективні імпульси та цілеспрямовано завершувати розпочаті процеси.

Ефективним технологічним інструментом стабілізації психоемоційної сфери підлітків «групи ризику» є їх залучення до дрібномоторних, працетерапевтичних видів діяльності (моделювання, конструювання, художнє випалювання тощо), що безпосередньо сприяє тренуванню спокою, концентрації уваги та асиміляції терпіння.

Завершальним, проте засадничим компонентом превентивної системи закладу освіти виступає етап моніторингу та оцінки ефективності впроваджених соціально-педагогічних заходів. Науково доведено, що без системного відстеження результатів навіть наймасштабніша соціально-виховна робота ризикує перетворитися на формальність. Головною метою цього етапу є верифікація ступеня асиміляції (засвоєння) учнями та їхніми батьками правових знань, а також реального закріплення просоціальних зразків поведінки та навичок ненасильницької взаємодії.

У практиці шкільної соціальної роботи інструментарій моніторингу та контролю диференціюється за двома ключовими векторами:

- діагностико-аналітичний інструментарій: проведення регулярних соціологічних та психологічних зрізів за допомогою методів анкетування, стандартизованого тестування та інтерв'ювання. Це дозволяє зафіксувати динаміку змін у рівнях агресивності, виявити латентні конфлікти в родинних системах вихованців та оцінити правову грамотність батьківської спільноти.

- інтерактивно-презентаційний інструментарій: залучення учасників освітнього процесу до активних форм демонстрації набутого досвіду. Сюди належать тематичні вікторини, інтелектуальні турніри «знавців права», дебати, а також сімейні конкурсні програми. Такі методи дозволяють фахівцям оцінити не лише теоретичні знання, а й готовність кожної дитини чи дорослого практично застосовувати алгоритми захисту від насилля та конструктивного виходу з побутових криз.

Такі заходи дають можливість визначити рівень обізнаності дітей і дорослих щодо безпечної поведінки в сім'ї, виявити під час опитування батьків тих, що не мають достатньої педагогічної компетентності, визначити прогалини в знаннях і навичках дітей щодо захисту від насильства в родині та стримування власних нападів агресії в тих, хто потрапив у «групу ризику» [12, с.42].

Організація діяльності із запобігання домашньому насильству в закладах загальної середньої освіти функціонує як цілісна, науково обґрунтована система. Її архітектура базується на комплексному поєднанні трирівневої моделі соціальної профілактики та унікального статусу школи як соціокультурного осередку. Оскільки школа має безпосередній вихід на мікросоціум територіальної громади, соціально-педагогічна та виховна робота закладу екстраполюється не лише на здобувачів освіти, а й на їхні родинні системи та населення прилеглого мікрорайону загалом.

Практична ефективність цієї діяльності підпорядкована принципу системності та безперервності: жоден із рівнів профілактики не може функціонувати ізольовано. Ігнорування або неналежна реалізація хоча б одного з етапів руйнує весь захисний бар'єр, перетворюючи превенцію на фрагментарні, малоефективні заходи. Лише за умови послідовного та взаємопов'язаного

дотримання всіх етапів соціальної профілактики стає можливим досягнення стратегічної мети – повного попередження, вчасного виявлення та мінімізації проявів жорстокого поводження в сімейному середовищі.

Висновки

Сучасні події в Україні – тривала економічна криза, постійна напруга в суспільстві, велика різниця між бідними та багатими, війна та величезна кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб – негативно вплинули на українські сім'ї. Родинам, які опинилися у складних життєвих обставинах, стало набагато важче нормально жити, виховувати дітей та підтримувати один одного. Через постійний стрес і проблеми люди стають більш агресивними та дратівливими, і цей негатив вони найчастіше «зганяють» на власних рідних дома. Статистика підтверджує: найбільше тяжких злочинів проти людини, особливо дітей, стається саме під час домашніх і побутових сварок. Тому сьогодні для всього українського суспільства та соціальних працівників одним із найголовніших завдань є боротьба з жорстоким поведженням і домашнім насильством та його вчасне попередження.

Головним обов'язком державних інституцій та громадянського суспільства є відстоювання і захист фундаментальних прав дитини. До цього базису належать: право на життя та фізичну цілісність, недоторканність особистості перед будь-якими проявами знущань, жорстокості, нелюдського чи принизливого поведження, а також гарантування безпечного простору для її повноцінного психічного та духовного розвитку. Вчинення насильства щодо неповнолітнього є прямим руйнуванням усієї цієї системи правових і загальнолюдських гарантій.

Жорстокість чинить деструктивний вплив на розвиток особистості, деформує фізичне, ментальне та соціальне становлення дитини. Вона штучно уповільнює й викривлює природні процеси соціалізації та дорослішання, внаслідок чого дитина позбавляється можливості у майбутньому вибудувати зрілі, безпечні, сповнені поваги та емоційного тепла взаємини з мікросоціумом, суспільством загалом та іншими людьми.

У сучасній системі соціально-педагогічного знання феномен жорстокого поведження з дітьми розглядається як одна з найбільш деструктивних макросоціальних проблем, що безпосередньо загрожує національній безпеці,

інституту сім'ї та демографічному потенціалу держави. Упокорення, приниження чи фізичне ушкодження дитини не є локальним приватним конфліктом; це системне деструктивне явище, яке руйнує процеси нормального соціогенезу особистості та відтворює зразки агресії у прийдешніх поколіннях.

У міжнародній та вітчизняній практиці під жорстоким поводженням з дітьми розуміють будь-які форми фізичного, психологічного (емоційного), сексуального насильства, а також зневажання життєво важливими потребами, які здійснюються батьками, законними представниками, вихователями або іншими особами, і завдають або чинять реальну загрозу здоров'ю, життю, розвитку чи гідності неповнолітнього.

Забезпечення прав дитини визначено як один із ключових векторів державної політики, оскільки якість виховання та соціалізації підростаючого покоління безпосередньо детермінує майбутній розвиток українського соціуму. Попри суттєвий прогрес у модернізації вітчизняного законодавчого поля, практична імплементація стандартів Стамбульської конвенції в національне право супроводжується низкою системних колізій. Основними викликами на цьому шляху є: нормативна неузгодженість (потреба в адаптації адміністративно-правового інструментарію до міжнародних вимог); інституційне дублювання (розмитість меж компетенції та функціональних обов'язків різних органів державної влади у сфері превенції насильства); дефекти правозастосування (низька ефективність практичної реалізації нововведених юридичних норм).

Окремого теоретичного та процесуального опрацювання вимагає інститут адміністративної відповідальності за специфічні склади правопорушень, які відносно нещодавно увійшли в юридичну практику (зокрема, насильство за ознакою статі, сексуальні домагання, а також умисне ігнорування та невиконання вимог термінових заборонних приписів).

Вагомим кроком у гуманізації правосуддя стало розширення правового статусу постраждалих осіб. Мова йде про імперативне визнання дітей, які стали свідками домашнього терору, повноцінними потерпілими. Означена новела

потребує докорінної перебудови чинних кримінально-процесуальних та соціальних механізмів, орієнтованих на надання комплексної психолого-педагогічної та правової допомоги такій категорії неповнолітніх.

Профілактика жорстокого поводження з дітьми в практиці соціальної роботи є багаторівневою технологічною системою, яка диференціюється на первинну (загальнопросвітницьку), вторинну (превентивна робота з сім'ями групи ризику СЖО) та третинну (кризове втручання у верифіковані випадки насильства) форми.

Технологія соціального супроводу (кейс-менеджменту) виступає базовим інструментом індивідуалізованої допомоги дисфункційній родині. Вона спрямована на комплексну оцінку потреб дитини, усунення соціально-економічних чи психологічних тригерів агресії батьків та відновлення безпечного внутрішньосімейного середовища без вилучення дитини з біологічної родини.

Обов'язковою когнітивною та практичною умовою захисту дитини-жертви насилля є міжвідомча взаємодія суб'єктів соціальної роботи (освіти, поліції, охорони здоров'я та соціальних служб). Ефективність цього процесу залежить від оперативності обміну інформацією, суворого дотримання протоколів кризового реагування та готовності до командного подолання інституційних бар'єрів заради захисту інтересів неповнолітнього.

У контексті дослідження заклад загальної середньої освіти розглядається як базовий стратегічний інститут та інституційний осередок реалізації соціально-педагогічних технологій превенції домашнього насилля. Специфіка школи як об'єкта соціальної роботи полягає в її унікальному інтегративному потенціалі та здатності забезпечувати максимальне охоплення мікросоціуму, поєднуючи в єдиному виховному просторі педагогічний контингент, здобувачів освіти, їхні родинні системи та інститути громадянського суспільства. На школу покладається функція розробки та імплементації багатовекторних превентивних стратегій, спрямованих на недопущення будь-яких форм деструктивно-

агресивного впливу на неповнолітніх та деконструкцію чинників сімейного
неблагополуччя.

Список використаних джерел

1. Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. мат. для прац. освіти / авт. кол. : С.О. Буров, І.М. Дубініна, Ю.В. Онишко та ін. Київ : КАЛИТА, 2007. 36 с.

2. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик. Київ: К.І.С., 2011. 132 с.

3. Дмитришин О.О. Нормативно-правове регулювання захисту прав дітей, які постраждали від домашнього насильства. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 2. С.353-360.

4. Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. (з останніми змінами № 3792- IX від 06.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

6. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

7. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми/Н. П. Бочкор, О. М. Цільмак, О. В. Швед та ін. Київ: Агентство «Україна», 2012. 112 с.

8. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / авт. кол. : В.О. Брижик, Т.В. Журавель, О.О. Кочемировська та ін. ; за ред. Т.В. Журавель, Г.О. Христової. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.

9. Казміренко В.О. Жорстоке поводження з дітьми. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. Харків, 2017. С. 103 – 105.

10. Конвенція Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція) / Секретаріат Комітету з рівних прав і недопущення дискримінації ; Парламентська Асамблея Ради Європи. Оновлена редакція, жовтень 2013. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2014. 108 с.

11. Кочемировська О. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: основні поняття : посібник для соціальних працівників. Харків : НТМТ, 2008. 44 с.

12. Мальцева О.В. Соціально-педагогічна діяльність із запобігання домашньому насильству в закладах середньої освіти. Габітус. Випуск 17. 2020. С. 39 – 43.

13. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб./Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

14. Методичні рекомендації «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в загальноосвітньому навчальному закладі» (схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 17.10.2016 № 21/12-Г-769) / авт. : О.Д. Соловйова, Є.В. Дубровська ; упор. : М.Е. Ясеновська. Київ, 2016. 80 с.

15. Міхановська Н. Г., Штриголь Д. В., Луценко О. Л., Куратченко І. Є. Психодіагностичний комплекс для оцінки наслідків домашнього насильства у дітей: методичний посібник. Київ: ПП «КП» УкрСіч». 2019. 80 с.

16. Павленко Т.А., Корабель М.Г. Домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 486–489.

17. Попередження, виявлення, і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / авт. кол. : Т.В. Журавель, О.О. Кочемировська, М.Е. Ясеновська ; за загал. ред. О.В. Безпалько. Київ : ТОВ «К.І.С», 2010. 242 с.

18. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

19. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

20. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>

21. Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми: постанова Кабінету Міністрів України 4 червня 2025 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%D0%BF#Text>

22. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text>

23. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : методичний посібник / автори-упоряд. : Т.В. Вовчок, Н.П. Степура, І.С. Даниленко та ін. ; за заг. ред. Т.П. Цюман. Київ : ВПЦ «Експрес», 2009. 328 с.

24. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / авт.-кол. : О.В. Безпалько, І.Д.

Зверева, Т.Г. Веретенко та ін. ; за заг. ред. О.В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 197–209.

25. Jenny C. Child Abuse and Neglect: Diagnosis, Treatment and Evidence – Expert 2011. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BKILM5KWFkWC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

26. Al Odhayani A., Watson W. J., Watson L. Behavioural consequences of child abuse. Canadian family physician. 2013. Vol. 59, № 8. P. 831-836.